

اشباع

اهداف درس

- انتظار می رود در پایان این درس دانش پژوهان عزیز بتوانند:
۱. چگونگی اشباع در کلمات خاص و در هاء ضمیر را تبیین کنند؛
 ۲. دانش به دست آمده را در قرائت قرآن به کار بسته و آیات دارای این موارد را با مهارت کافی، صحیح و روان تلاوت نمایند.

حال که گام های مهمی در جهت کسب مهارت روان خوانی قرآن برداشتید، لازم است برای تکمیل این مهارت با چند قاعده ی مهم دیگر در این زمینه آشنا شوید. در این درس قاعده ی اشباع را تبیین می نماییم و با ارائه ی تمرین های عملی هدفمند شما را در کسب مهارت در تلاوت آیات دارای این موارد یاری می دهیم.

معنای اشباع

اشباع در لغت به معنای «سیر نمودن» و در اصطلاح به تبدیل صدای کوتاه به کشیده گفته می شود.

حروف نانویسا

در نگارش اولیه‌ی قرآن کریم در برخی کلمات، حرف «الف»، «یاء»، و «واو» نوشته نمی‌شد؛^۲ مانند:

النَّبِيِّنَ دَاوُدُ

در مراحل علامت‌گذاری برای صحت قرائت، از علامت الف کوچک (ا)، یاء کوچک (ے) و واو کوچک (و) برای راهنمایی قاری استفاده نمودند؛ مانند:

النَّبِيِّنَ دَاوُدُ

مراد از اشباع در این گونه کلمات، قرائت صحیح کلمه با همان حروف مدی است؛ بنابراین با توجه به رسم الخط‌های رایج در این موارد نیاز چندانی به آموزش اشباع نیست؛ بلکه لازم است با تمرین عملی کافی، قرائت صحیح را بیاموزیم.

اشباع «هـ» ضمیر

هـء ضمیر، کلمه‌ای است که جانشین اسم ظاهر شده و از تکرار آن جلوگیری می‌کند؛ مانند:

وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ

«و بنده‌ی ما داوود را ... به یاد آر، زیرا او بسیار بازگشت‌کننده (به سوی ما) بود».

در این آیه، پس از آنکه یک بار نام حضرت داوود عَلَيْهِ السَّلَام می‌آید، برای بار دوم به جای ذکر نام ایشان از ضمیر (هُ) به معنای «او» استفاده شده است. از میان ضمایر فقط ضمیری که بر مفرد مذکر غایب دلالت دارد، مورد بحث ما است. این ضمیر گاهی مضموم و گاهی مکسور است؛ مانند:

۲. در نگارش آن زمان از تکرار سه حرف «ا، ی، و» جلوگیری می‌کردند و هر جا یکی از این سه حرف در کلمه‌ای پشت سر هم تکرار می‌شد به نوشتن یکی از آنها اکتفا می‌کردند.

لَهُ بِهِ

هَاء ضمیر به دو صورت خوانده می شود؛ «با اشباع» و «بدون اشباع». اشباع به معنای تبدیل صدای کوتاه هاء ضمیر به صدای کشیده است؛ یعنی تبدیل کسره به یاء مدی و ضمه به واو مدی؛ مانند:

لَهُ ← لَهُو
بِهِ ← بِهِی

شرایط اشباع «هَاء ضمیر»

اگر دو طرف هاء ضمیر (یعنی حرف قبل از آن و حرف بعد از آن که در اول کلمه ی بعدی قرار دارد) دارای حرکت باشد، هاء ضمیر با اشباع خوانده می شود؛ در این صورت اگر هاء، دارای ضمه باشد با اندکی کشش، صدای ضمه تبدیل به واو مدی می شود و اگر هاء دارای کسره باشد با اندکی کشش، صدای کسره تبدیل به یاء مدی می شود؛ مانند:

إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا
بِهِ مُتَشَبِهًا دُونِهِ مُلْتَحَدًا

۶۷

در برخی رسم الخط های قرآن در مواردی که هاء ضمیر اشباع می شود، برای راهنمایی قاری بعد از هاء مکسور، علامت (ے) و بعد از هاء مضموم، علامت (و) قرار می دهند؛ مانند:

عِبَادِهِ خَلْقَهُ

مهارت افزایی (۱):

کلمات زیر را قرائت فرمایید.

يُحْيِءُ أَحْيِءُ نُحْيِءُ يَسْتَحْيِءُ نَسْتَحْيِءُ وَلِيءُ
وَلِيَّيَ النَّبِيِّنَ الْأُمِّيَّيْنَ لِلْحَوَارِيِّيْنَ رَبَّنِيِّنَ
إِلَيْهِمْ يُحْيِىءُ عَاتِنِءَ لَيْسُوءُ أَلْمُوءُءُ
دَاوُدُ وُورِىءَ يَسْتَوُنَءَ أَلْغَاوُنَءَ يَلُونُءَ لَا تَلُوتُءَ
تَلُوءُءَ فَأَوُوءُءَ لَتَسْتَوُوءُءَ

مهارت افزایی (۲):

کلمات زیر را با رعایت اشباع قرائت نمایید.

هَذِهِءُ * ثَمَرِهِءُ حَصَادِهِءُ سَبِيلِهِءُ بِيْلَغِهِءُ
عِبَادِهِءُ خَلِيلِهِءُ وَرَاءِهِءُ فِيهِءُ مُهَكَانَاءُ خِيفَتِهِءُ
طَعَامِهِءُ مِثْقَلِهِءُ عِطْفِهِءُ صَجَبَتِهِءُ يَرَهُءُ مَعَهُءُ
قَمِيصَهُءُ مَكَانَهُءُ سَلَكَهُءُ جَاءَهُءُ أَمْرَهُءُ خَزَائِنَهُءُ
وَتَاقَهُءُ ضَرُّهُءُ مَالُهُءُ وَلَدُهُءُ فَقَدَرَهُءُ عِبَادَهُءُ

*. هاء آخر این کلمه هاء ضمیر نیست ولی لازم است اشباع شود.

مهارة افزایی (۳):

سوره ی «نجم» را با بهره از تلاوت قاریان برتر استماع نموده و تلاش کنید آیات را صحیح و روان تلاوت فرمایید.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ ① مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ ② وَمَا
يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ③ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ④ عَلَّمَهُ شَدِيدُ
الْقُوَىٰ ⑤ ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَىٰ ⑥ وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَىٰ ⑦
ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى ⑧ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ⑨ فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ
عَبْدِهِ ⑩ مَا أَوْحَىٰ ⑩ مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ ⑪ أَفَتُمْرُونَهُ
عَلَىٰ مَا يَرَىٰ ⑫ وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ ⑬ عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ
⑭ عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَىٰ ⑮ إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَىٰ ⑯
مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ ⑰ لَقَدْ رَأَى مِنْ ءَايَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ
⑱ أَفَرَأَيْتُمُ اللَّتَ وَالْعُزَّىٰ ⑲ وَمَنْوَةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ
⑳ أَلَكُمُ الذَّكْرُ وَلَهُ الْأُنْثَىٰ ㉑ تِلْكَ إِذَا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ ㉒
إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمِيَّتُوهَا أَنْتُمْ وَءَابَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا

مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ^ط
وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمْ الْهُدَى ﴿٢٣﴾ أَمْ لِلْإِنْسَانِ مَا تَمَنَّى ﴿٢٤﴾
فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى ﴿٢٥﴾ وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَوَاتِ لَا
تُغْنِي شَفَعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ
وَيَرْضَى ﴿٢٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيَسْمُؤْنَ الْمَلَائِكَةَ
تَسْمِيَةً الْأُنْثَى ﴿٢٧﴾ وَمَا لَهُمْ بِهِ^{هـ} مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ^ط
وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا ﴿٢٨﴾ فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى
عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿٢٩﴾ ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ
الْعِلْمِ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ^{هـ} وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ
اهْتَدَى ﴿٣٠﴾ وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لِيَجْزِيَ
الَّذِينَ أَسْتَوُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى ﴿٣١﴾
الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبِيرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمُ إِنَّ رَبَّكَ
وَسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ

أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّوْا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ
 بِمَنِ اتَّقَى ﴿٣٢﴾ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى ﴿٣٣﴾ وَأَعْطَى قَلِيلًا
 وَأَكْدَى ﴿٣٤﴾ أَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرَى ﴿٣٥﴾ أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا
 فِي صُحُفِ مُوسَى ﴿٣٦﴾ وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى ﴿٣٧﴾ أَلَّا نَزِرُ
 وَازِرَةً وَزَرَ أُخْرَى ﴿٣٨﴾ وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى ﴿٣٩﴾
 وَأَنْ سَعِيَهُ سَوْفَ يَرَى ﴿٤٠﴾ ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوَّلَى
 ﴿٤١﴾ وَأَنْ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى ﴿٤٢﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى
 ﴿٤٣﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا ﴿٤٤﴾ وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ
 وَالْأُنثَى ﴿٤٥﴾ مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَى ﴿٤٦﴾ وَأَنْ عَلَيْهِ النَّشْأَةُ الْأُخْرَى
 ﴿٤٧﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَى وَأَقْنَى ﴿٤٨﴾ وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشَّعْرَى ﴿٤٩﴾
 وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَى ﴿٥٠﴾ وَثَمُودَ إِذْ تَبَقَّى ﴿٥١﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ
 مِّنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَأَطْغَى ﴿٥٢﴾ وَالْمُؤَنَفِكَهَ أَهْوَى
 ﴿٥٣﴾ فَغَشَّاهَا مَا عَشَّى ﴿٥٤﴾ فَبَايَءَ الْآءِ رَبِّكَ نَتَمَارَى ﴿٥٥﴾

هَذَا نَذِيرٌ مِّنَ النَّذْرِ الْأُولَىٰ ﴿٥٦﴾ أَزِفَتِ الْأَازِفَةُ ﴿٥٧﴾ لَيْسَ
لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ ﴿٥٨﴾ أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ ﴿٥٩﴾
وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ ﴿٦٠﴾ وَأَنْتُمْ سَمِيدُونَ ﴿٦١﴾ فَاسْجُدُوا لِلَّهِ
وَاعْبُدُوا ۖ ﴿٦٢﴾

بیشتر بدانیم

۱. در آخر کلمات قرآن، علاوه بر هاء ضمیر دو نوع هاء دیگر قرار می‌گیرد؛ هاء سکت و هاء اصلی؛ اشباع فقط اختصاص به هاء ضمیر داشته و جز در موارد استثنا در دو نوع دیگر کاربردی ندارد.

هاء سکت، به هاء ساکن و بدون معنایی که جزء کلمه نبوده و برای حفظ حرکت حرف آخر در برخی افعال و یا حفظ توازن و هماهنگی سجع آیات در آیاتی دیگر به آخر کلمه اضافه می‌شود، گفته می‌شود؛ مانند:

(فعل‌ها):

فِيهِدَهُمْ أَقْتَدَ لَمْ يَتَسَنَّهَ

(اسم‌ها):

كُنْيَاهُ حِسَابِيَّةٌ مَالِيَّةٌ سُلْطَانِيَّةٌ

هاء اصلی، حرفی است که جزء حروف اصلی کلمه است؛ مانند:

اللَّهُ نَفَقَهُ يَنْتَهِي كَرِهَ تَنْتَهَى وَجْهَهُ

۲. نحوه‌ی علامت‌گذاری موارد اشباع در رسم الخط‌های مختلف بدین ترتیب است:

رسم الخط مصرى	رسم الخط ايرانى	رسم الخط كم علامت	رسم الخط هندى	رسم الخط تركى
لَهُ	لَهُ	لَهُ	لَهُ	لَهُ
بَعْدَهُ	بَعْدَهُ	بَعْدَهُ	بَعْدَهُ	بَعْدَهُ
وَدَرَى	وَدَرَى	وَدَرَى	وَدَرَى	وَدَرَى
رَبَّنِيكَ	رَبَّنِيكَ	رَبَّنِيكَ	رَبَّنِيكَ	رَبَّنِيكَ

پرسش‌ها و تمرین‌ها

۱. اشباع هاء ضمیر و شرایط آن را با ذکر مثال توضیح دهید.
۲. هاء ضمیر در کلمات زیر را بررسی نموده و دلیل اشباع یا عدم اشباع را توضیح دهید.

وَيَخْلُدُ فِيهِ مُهَانًا هَذِهِ مَا نَفَقَهُ فَوَكَهُ
يَرْضَهُ لَكُمْ لَمْ يَنْهَ وَجُوهُ اللَّهُ

۳. اشباع در کلمات خاص را با ذکر مثالی تبیین نمایید.
۴. تمرین‌های مهارتی درس را برای یکی از دوستان خود قرائت نموده و به نقد تلاوت یکدیگر بپردازید.

